

Pihkva oblasti talupoegade kivihooned

Viktor Lantsev

Resümee

Artikli eesmärgiks on anda ülevaade Pihkvamaal leiduvate maa- ja paekivist ehitiste eripäradest. Autor pöörab oma välitöömaterjalide põhjal tähelepanu erinevatele müürikirjadele, mis omakorda on seotud kivide lõhestamise meetoditega ning maakivimüüritise rajamise tehnoloogiaga. Oma mõju on lõpptulemusele ka meistrite ning töö tellija esteetilistel eelistustel. Eelkõige on artiklis vaatluse all looduskivi kasutus külaarhitektuuris. Nagu ümberkaudsetel aladel, kasutati ka Pihkvamaal kohalikku päritolu töötlemata kivimaterjali taluehituses aktiivsemalt 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi esimestel kümnenditel. Lisaks tehnoloogiliste muutuste jälgimisele vaatleb artikkel lähemalt hoonete dekoratiivdetailide – maakivimüüritise üldilme silmatorkavamaid iseärasusi, vaukide ja aknaraamistuste tüüpe ning ehitistele kantud daatumeid. Välitöömaterjali analüüsi ja kirjalike allikate põhjal on määratletud maakiviehituse hoogustumise ajaraamid ning välja pakutud müüritise tüüpide ja vaukide liigitus.

Võtmesõnad: maakivi, paekivi, traditsiooniline ehitus, taluarhitektuur, lubimört, maakivide lõhkumine, müüriladumistehnika, ehitiste esteetika

Uurimisülesanne

Venelaste kultuurisidemed naaberrahvastega soodustasid sarnaste ehitusvõtete levimist ja ühesuguste ehitusdetailide kasutamist elamute ehitamisel. Elamutüüpe ja nende ehitusvõtteid võeti kõikjal üle mõlemas suunas – vene ehitajad võtsid hoonete püstitamise võtteid üle oma naabritelt, naabrid omakorda laenasid elamukompleksi planeerimis- ja ehitusvõtteid vene talupoegadelt.

Ajavahemikul 1982–1993 korraldasime Pihkva oblastis ja sellega piirnevatel aladel süstemaatilisi väliekspeditsioone, et koguda materjale talupoegade puitehitiste kohta. Juba sel perioodil pakkus meile huvi maa- ehk raudkiviehitiste ja paekivist ehitiste arhitektuur. Siiski ei õnnestunud meil sel uurimisperioodil nimetatud ehitiste arhitektuurilisi ja ehituslikke iseärasusi üksikasjalikumalt uurida. Põhjalikum tutvumine selle teemaga osutus võimalikuks alles 2012. aastal ühe konkreetse objekti uurimise käigus. Seadsime endale eesmärgiks üksikasjalikuma tutvumise looduskiviehitiste arhitektuuri ja ehitusega. Sellest eesmärgist tulenevalt püstitasime ülesanded:

- täpsustada maakivi- ja paekiviehitiste levikupiirkonda Pihkva oblasti territooriumil ning sellega piirnevatel aladel;
- tutvuda nimetatud materjalidest ehitamise tehnoloogiaga, sealhulgas kivide lõhestamise ja töötlemise meetoditega, ning maakivimüüritise rajamise tehnoloogiaga;
- jätkata materjali kogumist ning üldistada ja süstematiseerida nimetatud hoonete dekoratiivdetailide (maakivimüüritise vuukide ja akna- raamistuste tüübid, ehitistele kantud kuupäevad ja joonistused jms) kohta kogutud andmed.

Talupoegade olme, talumajade ja muude ehitiste ning mõningatel juhtudel ka maakivist ja paekivist ehitiste uurimisega on tegelenud nii Venemaa kui ka Balti riikide teadlased. Nii võib Lätis tehtud uurimuste seast esile tõsta O. Bērziņši, V. Dorofjevi, A. Krastiņa, R. Mērkiene, H. Strodsi, L. Terentjeva (1954) ja S. Cimermanise töid. Leedus väärivad märkimist sellised uurijad nagu F. Belinskis, I. Butkevičius, O. Ganskaja, G. Gozina ja J. Minkevičius. Eesti teadlastest on sel teemal kirjutanud A. Moora, T. Paevere, K. Tihase, G. Troska, T. Habicht (1959) ja teised. Viimastel aastatel ilmunud töödest tahaksin ära märkida Peebo ja Rennu artikli (2013). Vene talupoegade kiviehitistele on palju tähelepanu pühendanud ka Aleksander Šennikov (1958, 1960, 1961).

Eelnevalt oleme vaadelnud kivi- ehitisi, mida võib kohata Pihkva oblastis, sellega piirnevatel aladel ning Baltimaade territooriumil, sealhulgas Eestis (Lantsev 1985, 1988, 1994, 1998). Käesolevas artiklis süveneme sellesse teemasse pikemalt.

Puit ja kivi ehitusmaterjalina

Puit ei olnud Pihkva kubermangu talupoegade ainsaks ehitusmaterjaliks, kuigi oli armastatud, harjumuspärane ja eelistatud. Lisaks sellele oskasid külaelanikud ehitada ka paekivist, maakivist, omatehtud

Foto 1. I. Tortškova maja, ehitatud paekivist. Ivritsõ küla, Petseri rajoon, ehitatud enne 1924. a. Viktor Lantsevi foto, 1986.

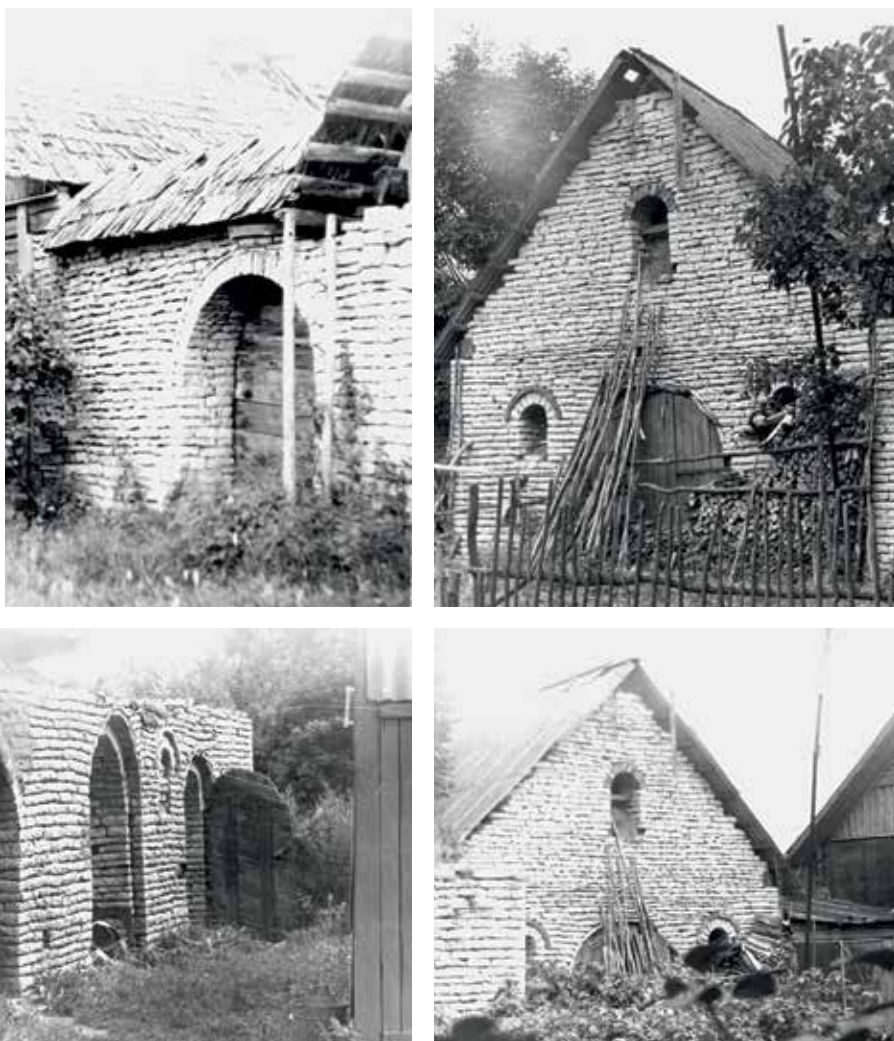

Foto 2. Pihkva oblasti paekivihooned. Senno küla, Petseri rajoon. Viktor Lantsevi fotod, 1986–1987.

tellistest ja isegi savist. Nii näiteks leiame esimese kirjaliku märke Pihkva linna paekiviehitusest aastast 1266.¹ Paekivi ja maakivi (põllukivi) kasutati mitmesuguste taluhoonete, kuid mitte elumajade ehitamiseks.²

- 1 Vt Promõslõ 1887: 30. Tuleb märkida, et üks esimesi paekivi kasutusviise elumajade ehituses oli lahtiste tuleasemete ääristamine, umbes 8.–9. sajandil (Furadževa 1985: 15). Hiljem on arheoloogid avastanud 18. sajandist pärinevad paest hooned tänapäeva Pihkva linna piirides (vt Frolov 1985: 73).
- 2 Meie suutsime teha kindlaks vaid ühe paekivist eluhoone näite, milleks on N. M. Totškini maja Ivritsa külas Petseri rajoonis, ehitatud enne 1924. aastat (foto 1). N. Jasnetski, kirjeldades taluhooneid Petseri kraisis, märgib: „Külas [Senno – V. L.] on kaks paekivist maja, mis ehitati 40–50 aastat tagasi. Talvel neid niiskuse tõttu eluruumidena ei kasutata.” (Jasnetski 1960: 295)

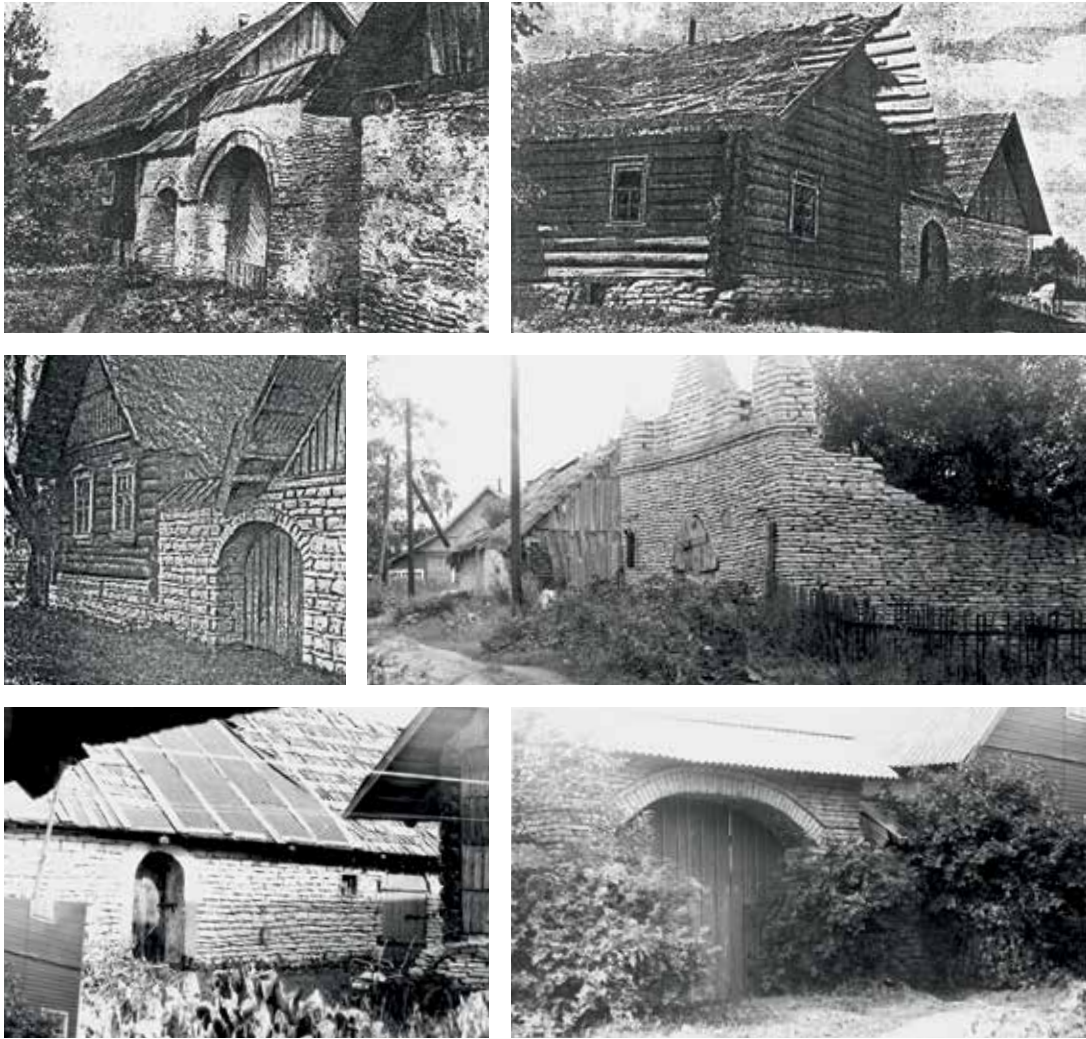

Foto 3. Paekiviehitiste näiteid.

a) Taluvärv. Kusva küla, Pihkva rajoon. Foto 1957. aastast. Šennikov 1960: 203, joonis 16.

b) Vana talumajapidamine Petseri rajooni Starõi Izborski külas. Foto 1957. aastast. Šennikov 1960: 202, joonis 15. c) Näide paekivimüüritisest, milles vahelduvad eri paksusega read. 19. saj talumajapidamine Petseri rajooni Bolšije Miltšõ külas. Foto 1957. aastast. Šennikov 1960: 205, joonis 17.

d), e), f) Majapidamishooned. Senno küla, Petseri rajoon. *Viktor Lantsevi fotod, 1986.*

Põhilisteks piirkondadeks, kus selliseid ehitisi võis 19. sajandi lõpus rohkelt kohata, olid Petseri, Vana-Irboska ning Uue-Irboska ümbrus Petseri rajoonis, ning Oudova rajoon Pihkva oblasti põhjaosas (endine samanimelise Pihkva kubermangu Petseri maakond ja Peterburi kubermangu Oudova maakond) (fotod 2, 3, 4).

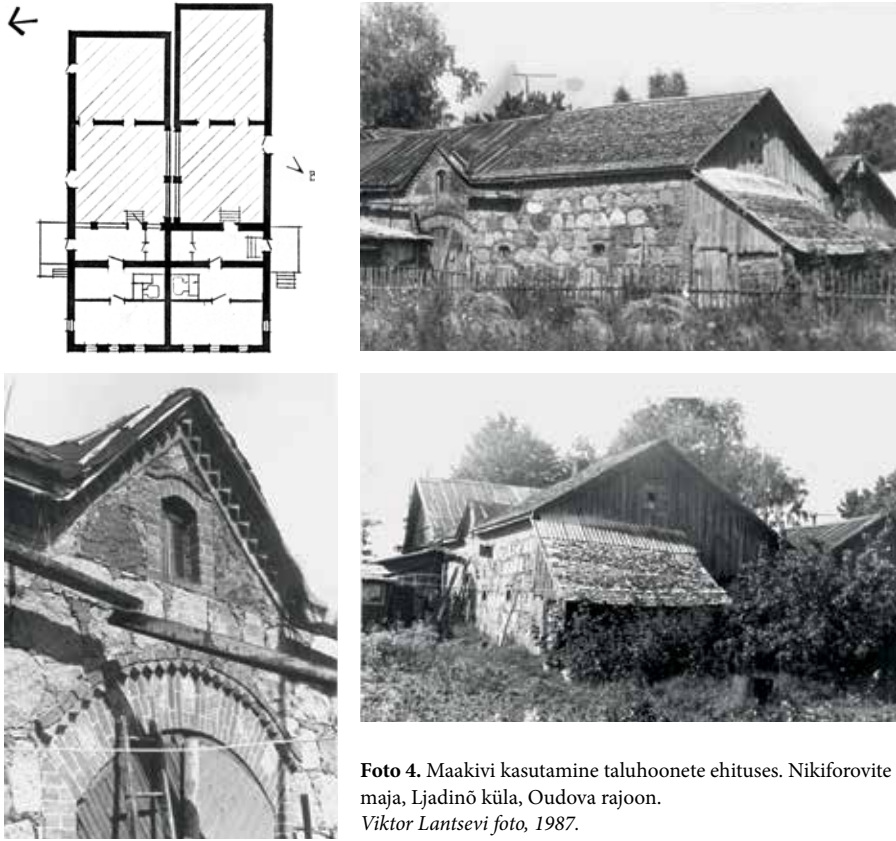

Foto 4. Maakivi kasutamine taluhoonete ehituses. Nikiforovite maja, Ljadinõ küla, Oudova rajoon.

Viktor Lantsevi foto, 1987.

Latgalimaa territooriumil hakati neid ehitusmaterjale kasutama taluhoonete ehituses 20. sajandi algul ja seda tehti kuni 1950. aastateni.³ Siin ehitati sellest materjalist elumajade vundamente, laudaseinu ja isegi aitasid (Tšižikova 1960: 17). Peterburi arhitektuuriloolase Rufin Gabe uurimistulemuste järgi ehitati ka idasoomlaste aladel paljud majapidamishooned paekivist. Näiteks 1930. aastatel ehitati paekivist kas rehealune või siis rehetuba, kus asus ahi. Leidus ka ehitisi, kus paekivist tehtud hoonete alumine osa – ülemine osa oli ehitatud puidust. (Gabe 1930: 120)⁴

3 Lisaks tuleb märkida, et paljusid paekivist elu- ja majapidamishooneid võis leida 20. sajandi alguses Lätis, Daugava jõe aladel (Terentjeva 1954: 70). Ka Lõuna-Eesti talupojad kasutasid mitmete ehitiste jaoks raud- ehk maakivi. Sellest ehitati laudad, rehealused ja küllalt sageli ka elumajad, mis asusid rehielamust eraldi. Leedu piirialadel ehitati kohalikust paekivist korralikke majapidamishooneid (laudad, tallid), hoonevundamente, seda kasutati ka keldrilagede ehitamisel (Habicht 1959: 367). 19. sajandi alguses on täheldatud raudkivi kasutamist ehitusmaterjalina Liivimaal: „...just sellest ehitatakse siin lisaks majade vundamentidele, kõrgusega kaks ja rohkem arssinat maapinnast, ka suured aiad ning isegi terved majad.” (Severgin 1803: 15)

4 Esinduslik ja mitmetahuline on ka Põhja-Eesti paearchitatuur, mille lähem võrdlemine Pihkvamaa omaga ei mahu kahjuks käesoleva artikli piiridesse.

Foto 5. Maakivist ehitatud majapidamishooned. a), b), c), d) Petseri rajoon. f) Puškinskije Gorõ rajoon. Viktor Lantsevi fotod, 1986–1987.

Kivihooneid eelistasid nende alade talupojad, kus metsa polnud piisavalt ja kivihoone ehitamine oli seetõttu puumaja ehitamisest palju odavam (samas: 119). Sellest materjalist ehitamine ei nõudnud ka palgatööjõudu ning talupoeg sai ehitada ise, oma kätega (Šennikov 1958: 248). Mõnikord aga ei kasutanud talupojad ehitamiseks kivi isegi vastava ehitusmaterjali olemasolu korral (näiteks Velikoluksi maakonnas, Toropetski ja Holmski maakondade piiridel; vt Marovski 1871: 6), eelistades kivile ikkagi puitu.

Tundub, et maakivi ja pae kasutuselevõtt taluhoonete ehitamises Pihkvamaa põhja- ja loodealadel on seotud metsade järsu vähenemisega. 1725. aastast 1861. aastani vähenes metsasus Pihkva kubermangus 61 protsendilt 48,7-le, Baltimaades (Eestimaa kubermangus) aga 34,1 protsendilt 28,5-le (Tseitlin

Foto 6. Pihkva oblasti maakivihooned.

a) Maakivist majapidamishoone aknadetail. Kamennõi Konetsi küla, Oudova rajoon. Viktor Lantsevi foto, 1984.

b) Endine linahoidla hoone koos eluruumidega, Gorai küla, Ostrovi rajoon. Madis Rennu foto, 2014.

1968: 25, 26).⁵ Paekivimüüritise ladumisel kasutati valdavalt kahte meetodit: tavalist (ordinaarset) ja vahelduvat, varieerides eri paksusega kive (fotod 2 ja 3c). Nii paekivi- kui ka maakivihoonetes kasutati mõnede ehitiste akna- ja ukseavade rajamiseks telliskive (fotod 2, 3, 5, 6).

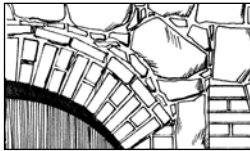

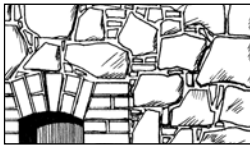

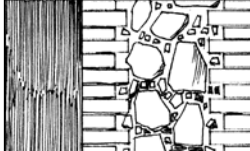

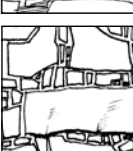

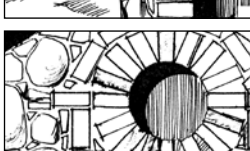

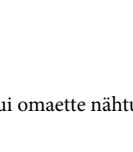
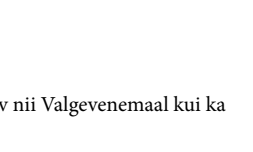
Sel juhul on kontrast aknaava ümbritseva telliskivi ja heleda (hallikas-kollase) lubja vahel veelgi teravam ning hoonete maalilisus suureneb, kuid maakiviehitistega võrreldes näevad nad kergemad välja. Šennikov leiab erinevusi Pihkva ja Petseri rajoonide paekivihoonete ehitamise tehniliste võtete vahel. Viimases neist oli tema andmetel valdavaks „müüritis väikestest kividest: mitte suurematest kui telliskivi ja isegi väiksematest, mis olid vahel kaetud krohvi või vööbaga (tehtud savilahuse alusel). Petseri rajoonis kohtab müüritist suurematest, sageli üsnagi korralikult tahutud kividest; sageli kasutatakse kõrgete ja madalate kiviridade vaheldumist; krohv puudub.” (Šennikov 1960: 201) 1930. aastatel täheldas N. Jasnetski Petseri kraisis sellist müüritise tüüpi, mille puhul „kaks õhukest kivirida vaheldusid ühe paksuga” (Jasnetski 1960: 290,

tabel 1; vt ka siinse artikli fotot 3c). Edasi eristab Šennikov uste, akende ja väravate kohal paiknevate ümara vormiga silluste tüüpe. Pihkva rajoonis on need ebakorrapärasema kaarega, Petseri rajoonis aga „korrapärased poolringikujulised, tehtud suurtest, hoolikalt paigutatud kividest” (Šennikov 1960: 201). Need tähelepanekud tegi ta 1950. aastate lõpus.⁶

5 Oluline roll oli ka lubimõrdi valmistamiseks vajaliku lubja hinnal, mis 20. sajandi alguses oluliselt langes – tänu heale raudteeühendusele ning suurtele Põhja-Eestis käivitatud lubjatehastele, mis taludes toimunud lubjapõletuse peaaegu täielikult lõpetas. Kiviehitus muutus sel ajal oluliselt odavamaks nii maal kui linnas. – Toimetuse märkus.

6 Uurimistöökajaks (1982–1983) ei olnud me kogunud piisavalt informatsiooni, et koostada paekivisilluste klassifikatsiooni.

Paekivist valmistatud hoonetele hakkasid meie andmetel ilmuma ehituse valmimise aastaarvud alles 20. sajandi alguses. Nende „kirjutamiseks” kasutati töötlemata maakive, mis lisati müüritisele (foto 8).⁷

Ladumistüübid		Näited	Detailid
1. Korrapäratu	1. Täide suurematest graniidikildudest.		
	2. Täide väiksematest graniidikildudest.		
	3. Täide korrapäratu asetusega üle vuugi pinna.		
	4. Täide korrapärase (ravis) asetusega üle vuugi pinna.		
2. Korras tatud (regulaarne)	1. Müüritisekividel fassaadipoolsed vugiservad tahatud.		
	2. Müüritisekividel nii tahatud kui ka tahumata vugiservi.		
3. Segatehnika (maailine müürikiri)	1. Vuuk täidetud suuremate mõõtu kivide ja nende kildudega.		
	2. Vuuk ja/või müüriservad täidetud telliskividega.		

Tabel 1. Looduskivimüüritiste liigid. Viktor Lantsevi joonis.

7 Huvitav on märkida, et maakivikultus kui omaette nähtus oli täheldatav nii Valgevenemaal kui ka Leedus (vt Arhologija 1985: 47, 65).

НОБОТРОП ПО ВРЕМЕНИ

Joonis 1. Maakivist ehitiste levik ajas ja ruumis. Levikukaart põhineb autori kogutud andmetel ajavahemikust 1982–1993. Viktor Lantsevi joonis.

Maakivist hooned: otstarve ja levik

Maakivist ehitatud hoonete funktsionaalne kogum oli üpriski laialdane. Sellesse kuulusid nii aidad, laudad kui ka teised majapidamis- ja tööhooned.

Maakivist ehitatud hoonete tekkelugu Pihkvamaal on järgmine. Esimest korda mainib neid A. Šennikov (1960: 199).⁸ Meie kogutud materjali analüüs võimaldab järeldada, millal valmisid esimesed seda tüüpi ehitised Pihkvamaal. Seda näitas aastaarv ühel hoonel: graniidikildudest laotud „1813”.⁹ Edasi, luues kogutud andmetest diagrammi, saime näitliku pildi nende ilmumise kronoloogiast ja ehitustöö geograafiast (joonis 1).

Järeldus on ilmselge: maakivihoonete ehitamise haripunktiks oli 19. sajandi keskpaik. Sellise järeldusega lükkame varasemate uurijate (Šennikov 1961: 14) töodes nimetatud eeldatavaid aastaarve mõnevõrra tahapoole. Tõsi, Šennikovi arvates hakkas kivihoonete ehitus tugevalt arenema 1920.–1930. aastatel, „kui see piirkond kuulus Eesti Vabariigile, ning ehituspuidu eksport Venemaalt peatus” (Šennikov 1960: 199). Kuid me ei vaidlusta nende ehitiste kuuluvust vene müürseppadele. Osa meistreid olid pärit Oudova rajooni

põhjapiirkonnast. „Sellel ajal võisid venelased käia raha teenimas vaid Eesti piirides. Nad ehitasid enamasti lautu ja teisi hooneid eesti taludes; mõned leidsid koha ehitustöödel linnades” (Kozlova 1954: 154).¹⁰ Kagu-Eestis “suurem osa kivihooned ja vundamente olid laotud vene meistrite poolt, kes tulid Pihkva oblastist ja olid valdavalt müürsepad” (Habicht 1959: 367). On andmed selle kohta, et Vladimiri linna müürseppade artellid laienesid Baltimaadele (Šennikov 1958: 193; 1961: 15). On teada, et 19. sajandi algusest on Peipsi kallaste vene elanikkonna seas laialt levinud rändtööle minek. „Valdavalt mindi ehitustöödele. Enamus rändtööle minejatest olid müürsepad. Hooajatööga tegeles valdav osa meestest.” (Kozlova 1954: 153) On võimalik, et samade meistrite valmistatud olid ka sarnased ehitised mõisates,

⁸ Viidatud on Petrov 1858: 129.

⁹ VM Lantsev 1984: I. 4. köide, lk 29. Sõroi Lesi küla, Oudova rajoon, 1984. Asuvad autori valduses.

¹⁰ Kozlova räägib siin ja küllap ka allpool eelkõige Peipsi läänekalda venelastest. – Toimetuse märkus.

Foto 7. Maakivist ehitatud hoonete ja õuepiirete näiteid. Oudova rajoon. Viktor Lantsevi fotod, 1984.

mis olid laiali pillutud üle kogu Pihkvamaa.¹¹ Üleüldse on Oudova rajoon väga rikas ainulaadsete kivihoonete, eriti maakivist ehitatud hoonete poolest, mida hakati seal ehitama umbes 19. sajandi lõpul (foto 7).¹²

Sellel nähtusel võib olla mitu põhjust. Esiteks leidub seda „igavest” looduslikku materjali siinkandis suures koguses igal põlluserval, aga ka otse Peipsi järve kallastel, teiseks pärineb just nendelt aladelt hulganisti müürseppmeistreid.

Maakivist müüritise dekoratiivsus

Kivihoonete rajamisel kasutati Venemaa loodeosa suurtel aladel graniit-maakivimüüritise ladumiseks põhiliselt lubimörti. Mõnes kohas, nt Pihkva ja Petseri rajoonides, kasutati ka lubja ja saviga seotavat paekivimüüritist (Šennikov 1958: 200, 220). Esineb maakivi- ja paekivimüüritise kombineerimist (foto 11). Seejuures on müüri paksus ligikaudu 50–70 cm.

Täpseid andmeid maakiviseinte rajamise tehnoloogia kohta ei ole meil seni Pihkvamaalt õnnestunud leida. Selle kohta on olemas kaks versiooni: 1) müüritist ehitati nööri järgi; 2) selleks kasutati teatud liiki raketist. Kaldume uskuma viimast versiooni.

Maakivist seinamüüritise ladumiseks oli mitu süsteemi (tabel 1). Võtame aluseks müüritisetüüpide järgmise liigituse:

1. korrapäratu: ilma müüritiseridade järgimiseta;
2. korrastatud (regulaarne, valdava müüritiserea järgimisega):
 - a) kasutatakse ainult tahutud (kandilisi) kive,
 - b) tahutud ja mittetahutud kive kasutatakse koos;
3. segatüüp (maaliline): püüdlustega regulaarsuse poole.

Vuukide täitmist võib samuti liigitada:

1. täitmata vuugid (ilma vuukide laiendamiseta);
2. laiendatud vuukidega (väikeste ühetaoliste kividega täidetud vuugid):
 - a) korrapärase ulatusliku vuugitäitega,
 - b) joonelise (ketikujulise) vuugitäitega;
3. laiendatud vuukidega (väikeste ühetaoliste graniidikildudega täidetud vuugid):
 - a) valdavalt on kasutatud horisontaalset vuugitäidet,
 - b) korrapäratu vuugitäide;

11 On üldteada, et Peipsi läänekalda vanausulised käisid Lõuna-Eestis kivihooneid rajamas, samuti ehitasid neid igasuvistel ulgtöödel Saaremaalt ja Muhust pärit meistrid. Perioodil 1920–1940 oli tööpoolest väga väike võimalus, et Peipsi lääneranniku venelased ehitasid midagi Pihkvamaal – ja vastupidi, ka Oudova venelased ei pääsenud sel ajal tõenäoliselt Pihkvamaalt Eestisse ehitama. Samuti on siin mainimata jõuline kapitaalsete põllumajandushoonete ehituse käivitaja Lõuna-Eestis – talude päriksostmine. – Toimetuse märkus.

12 VM Lantsev 1984: II. Oudova rajoon, Ljadinõ küla, informant M. Andrejeva, 1984.

4. laiendatud vuukidega (suurte graniidikildudega täidetud vuugid);
5. kividevahelised vuugid (vahed) on täidetud telliskividega.

Nagu märgitud, on maakividest müüritis väga maaliline. Gabe (1930: 120) kirjutab: „Eri värvi kivide kombinatsioon helekollase, peaaegu valge lubimördiga, millesse on dekoratiivse materjali eesmärgil sisse pistetud väikesed tumedad ja musta värvi graniidikillud, akna- ja ukseavad ning punaste tellistega ääristatud väravad loovad äärmiselt maalilise ilme, mida täiustab nende kohal asuv roheline samblaga kaetud õlgkatus.” Silmailu lisavad kividevahelistesse vuukidesse lubimörtsi pressitud graniidikillud, samuti kivi enda värv ja tekstuur.

Paljude külamajade (enamasti majapidamishoonete) ehituseks kasutati valdavalt graniiti (tabel 1). Maakivimüüritis ridade ühendamise oli keeruline, sest ühesuuruseid kive oli raske leida. Mõnedel juhtudel see ikkagi õnnestus, kuid sel juhul tekkisid kivide vahele suured vuugid, mis tuli mõrda kokkuhoiu eesmärgil täita väiksemate kividega, kõige sagedamini väikeste graniidikildudega¹³ (foto 8). Graniidikillud lihtsalt pressiti vuukidesse, luues maalilisi ridu lubimördi valgel taustal. Surudes vuukidesse enam-vähem sama vahemaa tagant ligikaudu ühesuurusi kivikesi, loodi neist keerulisi joonemustreid, milles võib tunda ära ka tuntud sümboleid, näiteks riste (Šennikov 1960: 199, joonis 10). Samasuguste kivikeste või kivikildudega laoti teatud kohtadesse (enamasti hoone sissepääsu kohale) ka hoonete ehitamise aastarve ning meie arvates ka hoone ehitajate initsiaale (foto 13).

Foto 8. Aastarve maakiviehitistel.

a) „1887”. Podoklinje küla, Oudova rajoon.

Viktor Lantsevi foto, 1984.

b) „1822” Vološovo küla, Porhovi rajoon. Viktor Lantsevi

foto, 1980. 3. „М. К. П. И. А. 1910”. Gorbatitsõ küla,

Petseri rajoon. Viktor Lantsevi foto, 1987.

Foto 9. Vuukide vormistamise näide maakivimüüris.

Podoklinje küla, Porhovi rajoon. Viktor Lantsevi foto, 1985.

13 “Võetakse suured kivid, kaks kivi reas, mis kinnitatakse lubimördi või saviga, täites tühjad kohad teiste, väiksemate kividega, vahel sellel eesmärgil purustatud kividega.” (Severgin 1803: 15)

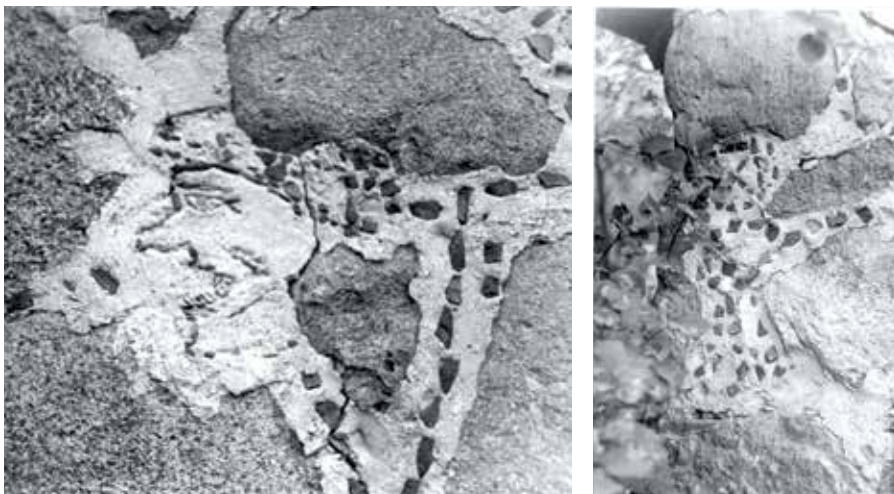

Foto 10. Karjuva inimese ja märgi ja kujutis majapidamishoone nurgaavas. Petseri rajoon, Ivanovo Boloto küla. *Viktor Lantsevi foto, 1986.*

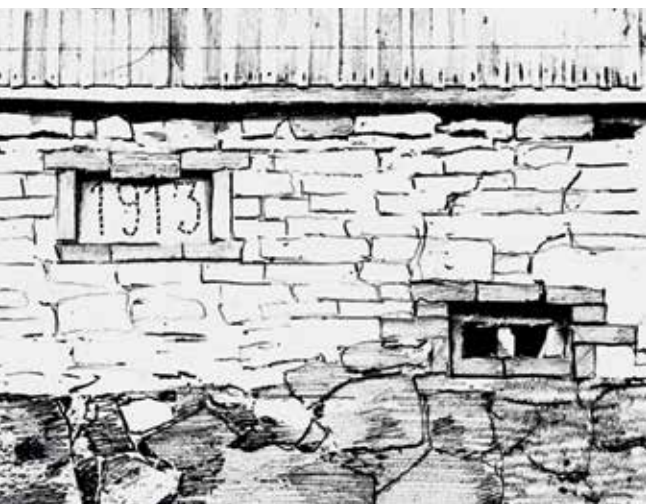

Foto 11. Paekivist ehitatud majapidamishoone: sokkel on maakividest, akna- ja ukseavad ääristatud telliskividega. Aastaarv seinal: „1913“. Sluditsõ küla, Petseri rajoon. *Viktor Lantsevi foto, 1987.*

Ehitusaastate märkimiseks kasutati meie andmetel kolme meetodit, millest esimest oleme juba maininud. Teise meetodi kohaselt kraabiti kirjad selleks meelega seinale sisse paigaldatud suurele kivile või raiuti kivisse, kasutades selleks erilist tööriista (foto 8). Hilisemates ehitistes kanti sellised piktogrammide peale lihtsa värviga.¹⁴ Mõni vuugikirja kujutis on üsna veider – Ivanovo Boloto külas Petseri rajoonis oleme näinud ka avatud suuga, ilmselt midagi hüüdva inimese lihtsustatud profiili (tehtud ülalmainitud tehnikas, st kasutades mörti surutud graniidikilde; foto 10).

14 Samuti võivad segadust tekitada 20. sajandi keskepaigast toimunud vanemate ehitiste parandus- ja ümberehitustööd, mille juures lisati mõnele ehitise osale juba uute tööde aastaarv. Ka ei kinnita meile kättesaadavad allikad, et Pihkvamaa kolhoosides maakivist traditsioonilisi võtteid kasutades ehitati. Välitöödel ei leitud kahjuks täpseid andmeid ka konkreetsete ehitiste omaaegse kuuluvuse ja ehitajate taustade kohta. (Autori märkus.)

Foto 13. Restaureeritud aidad. Puškinskije Gorõ alevik, Puškinskije Gorõ rajoon.
Viktor Lantsevi foto, 2012.

Lõhestatud kividest „liblikad”

Uurides 2012. aastal Puškinskije Gorõs juba restaureeritud aitu, pälvis meie tähelepanu mitu väga huvitavat detaili: nimelt märkasime peafassaadil mõningate lõhestatud kivipaaride absoluutselt sümmeetrilist asetsust. Neid vaadeldes pöörasime tähelepanu mitmetele äärmiselt huvitavatele momentidele. Küsisime endalt kohe, mida taotlesid toleaeagsed kiviraiderid, kes paigaldasid selliselt kive ehitise fassaadile? Paralleelselt tekkis veel teinegi küsimus: kuidas ikkagi toimus kivide lõhestamine?

Avastasime mitu näidet sellisest kivide asetusest (foto 14). Üks neist näidetest meenutas mõneti liblikatiibu, seetõttu nimetasime kivide sellise sümmeetrilise asetuse, mille korral kivi lõhestatud serv (pind) jääb väljapoole, „liblikaefektiks”, ning julgesime võtta selle termini ka teaduslikku kasutusse.

Loendasime ehitisel mitu sellist näidet, kuid lõhestatud servaga kivide absoluutselt sümmeetrilist asetust ja nende ilmselget rõhutamist (fassaadi poole pööramist) esines kõigest 3–4 korral. Paistab, et müürsepp lähtus „liblikate” paigutamisel fassaadile oma äranägemisest ja ilumeest (esteetikast) või ehitise tellija (omaniku) juhtnööridest, kelle maitset me samuti positiivselt hindame. Kuid oli ka teisi juhtumeid, kus me leidsime samasuguseid kive (nende teisi pooli või tükke) sellesama seina teistes kohtades. Olime sunnitud tõdema, et sellistel tükkidel puudus absoluutselt sümmeetriliseks asetuseks vajalik elegants, seepärast olid need hajutatud vabas vormis mööda seinapinda, mis võib olla veel üheks tõestuseks ehitajate või tellija piisavalt heast maitsest.

Foto 14.

a), b), c) Eluhoonete tänavapoolsetele fassaadidele paigutatud „liblikate” näiteid. Opotška linn. *Madis Rennu fotod, 2014.*

Vaadeldes tähelepanelikult kõiki selle ja teiste ehitiste müüritise üksikasju, huvitab meid pidevalt küsimus, kuidas selliseid hooneid ehitati. Alustagem päris algusest.

Kivide väljavalimine

Suurima tõenäosusega olid selleks ajaks juba olemas müürseppade brigaadid, kes tegelesid professionaalselt niisuguste hoonete müüride ladumisega. Võib-olla 3–5 inimesest koosneva artelli ülesannete hulka kuulusid sellised tööd nagu põldudelt ja muudest kohtadest kivide valimine, kivide vahetu lõhestamine ja müüri ladumine. Kõiki muid toiminguid nagu kivide vedamine, nende hilisem tahumine, mördi segamine jne tegid kohalike talupoegade seast võetud abitöölised. Eelpool kirjutasime, et kivide valimisel juhinduti ilmselt mingist professionaalsest sisetundest, mis lubas kindlaks määrata, kuidas kivi lõheleb ja kas see on müüri jaoks piisavalt tugev. Nendele küsimustele pühendatud allikatest me vastavaid kirjeldusi ei leidnud, erandiks on üksnes viimased andmed (Peebo, Rennu 2013). Siin on toodud näited selliste kivide kohaleveost.

Lõhestamine (murdmine)

Tegeledes Pihkva oblasti taluarhitektuuri kompleksi uurimisega, puudutasime maakivist ehitamise küsimust, kuid ei leidnud usaldusväärset informatsiooni kivide lõhestamise kohta. Isegi arvukad informandid ei pööranud sellele kordagi tähelepanu, ka ei jäänud neile silma vastav tööriist. Ainus, mida räägiti, oli see, et kiviraiduritel olid teatud oskused, ning jõudu rakendati just sellistes kohtades, et kivi murduks

Foto 14. d) „Liblikas“ Püha Jüri kiriku seinal Värskas, ehitusaeg 1904–1907. a, Värskas, Eesti.
Viktor Lantsevi foto, 2014.

pooleks, jättes praktiliselt siledad ääred. Kive tuli täiendavalt tahuda ainult mõnedel juhtudel. Tahumisprotsess oli küllaltki töömahukas ja nõudis samuti erilisi oskusi.

Eesti uurijate artikkel annab meile sel taustal olulist teavet kivide murdmise meetodist, kirjeldades protsessi ennast ja selleks vajaminevaid tööriistu. Niisiis, väiksemaid, kuni poolemeetrise läbimõõduga kive lõhestati erilise sepavasara, kasutades täpselt suunatud lööke, kivi lõhenemisjoonte jälgimist ja füüsilist jõudu. Sellise kivilõhestamise meetodi juures lõheneb kivi kaheks osaks või pooleks (Peebo, Rennu 2013: 77–79). Oleks loogiline märkida, et kui kivi lõheneb hästi ehk siis ühtlaselt, võib kasutada selle mõlemaid pooli. Kui kivi faktuur ja tekstuur annavad positiivse kunstilise efekti, siis pole midagi halba nende kõrvuti panemises. Siin hakkabki tööle „liblikaefekt”. Kuid selliseid näiteid oli üksikult võetud hoonetel üsna vähe. Rohkem võis kohata ehitisi, kus nad puuduvad. Sellest võib järeldada, et mitte kõik kivid ei lõhenenud hästi, täpselt ja õigesti. Kas neid tuli hiljem ka tahuda? Paistab küll. Sellisel juhul tekkis ka rohkem ülejääke. Viimasel juhul läksid need ilmselt müüritäiteks või siis kasutati kivililte vuukide täiteks. Seejuures tuleb märkida, et nii hoiti kokku mõrdi arvelt ja müüritis tuli maalilisem (foto 13).

Nüüd, kus kivi lõhestamise moodus on meile teada, oskame kivi mõlemalt poolelt otsida ka lõhestamise jälgi – seda juhul, kui murdepind on ühtlane ning kivi ei murdunud mitmeks fassaadile sobimatuks tükiks.

Järeldused

1. Pihkvamaa polnud Venemaal erandlik piirkond: siin, nagu ka kõikjal mujal, oli kõige levinumaks taluhoonete ehitusmaterjaliks puit. Pihkvamaal olid ka piisavad pae- ja maakivivarud, mida talupoegadest ehitajad edukalt kasutasid, kui käepärast polnud küllaldaselt traditsioonilist materjali – puitu –, või siis, kui see oli majanduslikult tulusam/põhjendatum. Selles osas on kõige näitlikumad Oudova ja Petseri rajoonid. Esimeses on valdavalt kasutatud maakivi, teises paekivi.

2. Kasutades ehitusmaterjalina maakivi ja paekivi, näitasid Pihkva ehitusmeistrid üles töömaterjali tundmist, töid oskuslikult esile ehitiste tektoonika ja ilmutasid kaunistuste osas mõõdutunnet. Paistab, et Pihkva ehitajatel polnud kivihoonete ehitamisel funktsionaalseid piiranguid.

3. Kivide, täpsemalt maakivi ja paekivi kasutuselevõtuga muutus taluhoonete koloristika rikkamaks. Olles omandanud uued kivitöötlemise moodused, töid talupojad ja selleks ajaks juba tekkinud rändlevad kutseliste ehitajate brigaadid taluhoonete arhitektuuri uusi ehitusvõtteid ja dekoratiivseid detaile. Kogu maapiirkond rikastus esteetilises mõttes, liikudes traditsiooniliste ehitusvõtete arengu uude etappi.

4. Maakivimüüritise maalilisuus kasvas oluliselt, kui ehitades hakati paigutama lõhestatud kivipooli väljapoole ning akna- ja ukseavades kasutama tasandavat telliskivimüüritist. Paekivihooned on tagasihoidlikud ja kitsid nii kaunistuste kui ka värvilahenduste poolest, mis on omane Pihkva arhitektuurile tervikuna.

5. Erinevus kasutatava maakivi ja paekivi suuruse vahel mõjutas ühest või teisest materjalist tehtud ehitiste tektoonikat ja vormikujundust. Nii näiteks on värava- ja aknaavade ja tugede plastilisuus paekivimüüritisel suurem kui maakivi omas, kuid maakivihooned on tektoonilisemad.

6. Me kaldume toetama autoreid, kes arvavad, et paekivihoonete ehitamise piirkondlike traditsioonide algeid tuleb lisaks ülalnimetatutele otsida Pihkva paekiviarhitektuuri iidsetes traditsioonides ning selle tekkimise varajastes etappides (12.–16. saj). Maakiviehituse laiema levimise alguseks kujunes autori välitööde andmetel 19. sajandi teine kümnend. Ajaliste hinnangute andmine on siiski problemaatiline, tugineda saame vaid praegu kättesaadavale infole.

7. Olemasolev looduslik ja illustratiivne materjal võimaldas liigitada müüritise tüüpe ja vuukide täitmise võimalusi kiviseintes. Töös on pööratud tähelepanu sellistele detailidele nagu hoonetele kirjutatud aastaarvud ja joonistused müürivuukides, mida võib liigitada kiviehitiste informatsioonilis-märgilise sümboolika valdkonda.

Lõpetuseks tahan öelda, et meil õnnestus teha suur samm püstitatud ülesannete lahendamise poole. Kõige arusaadavam on meile paekivist tehtud müüritis. Selle kivi töötlemine ja tahumine oli Pihkvamaal tuntud ilmselt juba 12. sajandil.

Maakivist ehitiste uurimisel tegime olulisi edusamme. Seda tööd ei saa aga lõpetatuks lugeda – vastupidi, vaja on koguda välitöömaterjali ka Pihkva oblastiga piirnevatest riikidest, eelkõige Eestist. Meie arvates ei ole veel päris selge maakivide teisaldamise ja nende müüritise kehasse paigaldamise küsimus. Vaja oleks uurida ka mõrde tüüpe ja meetodeid, millega seda neil aegadel valmistati. Kõik see ootab meid alles ees.

Viktor Vassiljevič Lantsev Karjalas Petrozavodski lähistel. *Olga Sevani foto.*

Viktor Vassiljevič Lantsev (sündinud 1949. aastal) on arhitektuurikandidaat, Pihkva Ülikooli ehitusinstituudi dotsent. Lõpetas 1972. aastal Leningradi

ehitusinstituudi ning töötas 1980. a. projekteerijana Vorkutas ja Pihkvas. 1982.–1993. teostas regulaarseid rahvaliku ehituse ja arhitektuuri alaseid välitöid Pihkva oblastis. 1994. aastal andis loenguid vene arhitektuurist Kuopio Tehnikaülikooli juures Soomes. Venemaa külade ja väikelinnade arhitektuuri uurimisega tegeleva ühenduse EKOVASt liige 2000. aastast; Venemaa Arhitektide Liidu liige 2004. aastast. 2002. aastal kaitses Vene Kunstiakadeemia juures kandidaadiväitekirja Pihkvamaa talurahvaarhitektuurist 19.–20. sajandil. On avaldanud üle 20 teadusartikli ning Venemaa puukäsitööd vaatleva monograafia (2013).

Allikad

Arheologija 1985 = *Археология и история Пскова и Псковской земли. Краткие тез. докл. к предст. научно-практич. конф.* Псков.

Frolov 1985 = **Фролов** В. П. Раскоп в Пскове на ул. Детской (1983 г.). – *Археология и история Пскова и Псковской земли: Краткие тез. докл. к предст. научно-практич. конф.* Псков.

Furadževa 1985 = **Фураджева** Н. Н. Домостроительство Псковского городища. – *Археология и история Пскова и Псковской земли: Краткие тез. докл. к предст. научно-практич. конф.* Псков.

Gabe 1930 = **Габе** Р. М. Материалы по народному зодчеству западных финнов Ленинградского округа. – *Западнофинский сборник 13, 15.* Ленинград.

Habicht 1959 = **Хабихт** Т. М. Постройки юго-восточной Эстонии во втор. пол. XIX в. – *Тр. Прибалт. объедин. компл. экспед. 1.* Москва.

Jasnetski 1960 = **Яснецкий** Н. Деревенское строительство в Печорском крае. Псковская область (Стар. Изборск, Сенно, Печки, Зачеренье, Щемерицы). – *Материалы и исследования по этнографии русского населения Европ. части СССР: Тр. ин-та этногр. им. Н.Н. Миклухо-Маклая, АН СССР* нов. серия. LVII. Москва.

Kozlova 1954 = **Козлова** К. И. Русские западного побережья Чудского озера. Материалы Балтийской этнографо-антропологич. эксп. (1952 г.). – *Тр. ин-та этногр. им. Н.Н. Миклухо-Маклая, АН СССР* нов. серия. XXIII. Москва.

Lantsev 1985 = **Ланцев** В. В. Каменные крестьянские постройки Гдовского района. – *Сб. тезисов к юбил. научно-практич. конфер.* Псков: ПФ ЛПИ.

Lantsev 1988 = **Ланцев В. В.** Архитектура крестьянского жилого комплекса Псковской области конца XIX–XX вв. – *Проблемы исследования, реставрации и использования архитектурного наследия Русского Севера: Межвуз. сб.* Петрозаводск: ПГУ.

Lantsev 1994 = **Ланцев В. В.** Традиционные хозяйственно-бытовые постройки крестьян Псковской области (конец XIX–нач. XX вв.). – *Вопросы охраны и использования памятников истории и культуры.* Москва.

Lantsev 1998 = **Ланцев В. В.** Амбары крестьянских хозяйств Псковской области (конец XIX–нач. XX вв.). – *Труды Псковского политехнического ин-та 2.* Псков: ППИ.

Marovski 1871 = **Маровский Л. А.** *Записки о санитарном состоянии Великолуцкого уезда во втор. пол. июля 1870 г.*

Peebo, Alo, Rennu, Madis 2013. Maakivi ehitusmaterjalina: töötlemine ja kasutus. – *Studia Vernacula 4:* 75–88.

Petrov 1858 = **Петров, А.** Статистическое обозрение Псковской губ. – *Памятная книжка Псковской губ. на 1858 г. Псков.*

Promöslö 1887 = *Промыслы сельского населения Псковского уезда 1.* Псков.

Severgin 1803 = **Севергин В.** *Записки путешествия по западным провинциям Российского государства.* Санкт Петербург: Императ. Академ. Наук.

Šennikov 1958 = **Шенников А. А.** Каменные жилые и хозяйственные постройки крестьян в селах европейской России (18–20 вв.). – *Сб. трудов 16 научной конф. ЛИСИ.*

Šennikov 1960 = **Шенников А. А.** Русское крестьянское каменное строительство. – *Архитектурное наследство 12.* Москва.

Šennikov 1961 = **Шенников А. А.** *Русское крестьянское зодчество* (автореф. канд. искусств.). – Ленинград.

Terentjeva 1954 = **Терентьева Л. Н.** К вопросу о переходе от хуторов к колхозным поселкам в Латв. ССР. – СЭ 1.

Tseitlin 1968 = **Цейтлин М. А.** *Очерки развития лесозаготовок и лесопиления в России.* Москва: Лесная промышленность.

Tšizikova 1960 = **Чижикина Л. Н.** Поселения и жилище. – *Материальная культура русского сельского населения западных областей во втор. пол. XIX–нач. XX в. Тр. ин-та этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая, АН СССР, нов. серия. LVII.* Москва.

Autori välitõematerjalid

VM Lantsev 1984: I = Viktor Lantsevi välitõömärkmed, 4. köide, lk 29. Sõroi Lesi küla, Oudova rajoon. Kogumise aasta 1984. Asub autori valduses.

VM Lantsev 1984: II = Viktor Lantsevi välitõömärkmed, 4. köide, lk 13. Ljadinõ küla, Oudova rajoon, informant M. Andrejeva. Kogumise aasta 1984. Asub autori valduses.

The Stone Buildings of Pskov County Peasants

Abstract

The aim of the article is to give an overview of the characteristics of granite-boulder and lime-slate buildings in Pskov county in the north-western part of the Russian Federation. When studying the assembled fieldwork information, the author focuses on the different wall patterns connected to the methods used to split the stones and on the technologies used to build the stone walls. Both the master's and the buyer's aesthetic preferences influence the final outcome. Similar to the rest of this region, the most active period of using local unprocessed stones in buildings was between the 1850s and 1930s. In this article, the decorative details of the buildings' walls, the most obvious qualities of the wall patterns, the types of joints and window frames, and dates on the building the chief objects of the author's attention. Based on the analysis of the collected information and on the study of written sources, he has been able to suggest when the use of boulders in construction increased, and also how the walls and joints might be classified.

Keywords:

granite boulder, lime stone slate, traditional construction, rural architecture, lime-based mortar, breaking granite boulders, boulder wall building techniques, buildings' aesthetics

Viktor Lantsev and his local informant during fieldwork examining a "butterfly"-pattern built in the stone wall in the town of Opochka.

Photo by Madis Rennu, 2014.